

PÉTER KATALIN
(1937–2020)

Minden alkotó ember legnagyobb vágya, hogy nyomot hagyjon maga után. Tudósként ezért vállaljuk a felkészülés hosszú és fáradtságos éveit, az állandó munkát, az egyre csökkenő társadalmi megbecsülést és a szerény anyagi körülményeket. Mindezekért cserébe azzal biztatjuk magunkat, hogy nem halunk meg végleg. Megmaradnak a műveink, amelyeket talán évtizedek múltán is levesznek a könyvtárak polcairól, tanítványainkban pedig tovább élnek ötleteink, témáink, eszményeink. Ha azonban őszinték vagyunk, pontosan tudjuk, hogy hosszabb távú emlékezetre csak kevesen találhatnak méltónak. Péter Katalin megkérdőjelezhetetlenül ezen kevesek közé tartozott. Mindenki számára váratlanul hagyott itt bennünket 2020. február 2-án. Egyénisége és munkássága a tágas határok közötti, a harmincasoktól a hatvanasokig érő nemzedékünk számára jelentett kiindulópontot és iránytűt. Hatása egészen bizonyosan sokkal nagyobb, mint azt akár ő maga gondolta volna. Különleges szellemi habitusa és érzékenysége rendkívüli módon hatott a magyar kora újkor kutatására, nélküle ma sokkal sivárabb lenne ennek az időszaknak a historiográfiája.

Életrajzának külső eseményei néhány mondatban összefoglalhatók. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végzett történelem szakon 1959-ben, és még ebben az évben a Történettudományi Intézet munkatársa lett akadémiai ösztöndíjasként. Az intézet lett élete első és utolsó „főállású” munkahelye, ahol a doktori ösztöndíjastól a tudományos tanácsadóig, majd nyugdíjba vonulása után kutató professor emeritusig a tudományos ranglétra valamennyi állomását bejárta. Intézeti kutató kollégáihoz hasonlóan 1990 után ő is részt vállalt az egyetemi oktatásban: egyik alapító professzora lett a CEU-nak, és éveken át tanított az ELTE-n, elsősorban a doktori képzésben, a Miskolci Egyetemnek pedig díszdoktora volt.

Életútja tehát jellegzetes, az 1960-as évek legelején kezdődött intézeti történetésszéria, amelynek kevés fordulópontja volt, ám annál izgalmasabb intellektuális biográfia húzódik meg mögötte. Baráti beszélgetéseken többször elmesélte: már kisgyerekként, a református lelkész apjával (a későbbi külügyminiszterrel) baráti kapcsolatban álló Makkai Sándorral való találkozás hatására döntötte el, hogy történész lesz. A Makkai-val való beszélgetések során, szinte hihetetlenül korán döbbsen rá a történetírás diskurzusainak sokféleségére mint alapigazságra. A másik, szintén pályája végéig vezérfonalként követett gyermekkori felismerése, hogy a kutatás lényegében folyamatos felfedezés. Ez a banálisnak tűnő gondolat sokkal messzebbre vezet, mint azt első látásra gondolnánk. Olyan tudóst feltételez ugyanis, aki a szó legszorosabb értelmében szellemi szabadfoglalkozású. Péter Katalin történetész egyéniségének talán ez a nagyon erős szellemi szabadságigény

volt a legsajátosabb tulajdonsága. A szabadságot ugyanis mindennél – anyagiaknál, karriernél, hírnévnél – többre értékelte. Annak ellenére, hogy az 1990 előtti Történettudományi Intézet valamennyi nagy vállalkozásának (a „tízkötetes” *Magyarország története, Magyarország történeti kronológiája, Erdély Története*) szerkesztőként és szerzőként is aktív munkása volt, kutatói attitűdjét egyetemista kora óta az egyéni érdeklődés, útkeresés határozta meg. Ennek a szellemi attitűdnek a kialakításában a kötelező munkák mellett is nagy egyéni szabadságot engedő intézeti légkör nagyban segített. Saját bevallása szerint egy olyan átmeneti korszak gyermeke volt, amely a szellemi függetlenségben dolgozó nagy tudósok korából ívelt át a tudományetria hálójában vergődő pályázati munkások arctalan tömegének világába. Az intézetben fiatal kutatóként Kosáry Domonkos, Benda Kálmán, Makkai László és Mályusz Elemér mellett szocializálódott. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek tagjai sohasem bújtak ki a tudományos közmunkák alól, érdeklődésükben, témaválasztásukban viszont mindig egyéni érdeklődésük útjait járták. Egy manapság használatos, pejoratívnak szánt kifejezéssel élve: Péter Katalin, számos kortársához hasonlóan, az „élvezeti kutatásokat” művelte. És éppen az ő pályája (is) ékes bizonyítéka annak, hogy a tudományos megismerésnek ez a legfőbb, ha nem egyetlen igazi útja.

Egyetemistaként még az ókor érdekelte, majd a Történettudományi Intézetbe kerülve a kora újkor lett a szakterülete. Ahogyan ő maga fogalmazott: az 1510-es és 1680-as évek közötti világot ismerte, ebben az időszakban mozgott otthonosan, ott élvezte a kutatást. Saját bevallása szerint elsősorban Szűcs Jenő középkori mezővárosi kutatásai irányították a figyelmét a középkor utáni időszak mezővárosai felé. Első, hegyaljai témájú és részben agrártörténeti fogantatású írásainak hátterében azonban bizonyosan ott találjuk a debreceni egyetemen tanító Szabó István hatását, illetve a pályaválasztásában döntő szerepet játszó Makkai Sándor fiát, Makkai Lászlót, aki a fiatal doktorjelölt első osztályvezetője volt. Az ifjabb Makkai legendásan sziporkázó egyéniségének szerepét az intézet szellemi miliójének alakulásában Péter Katalin mindig is szívesen emlegette, emiatt is valószínű, hogy az ekkor éppen a zempléni paraszti gazdálkodással foglalkozó, Makkai vezetése alatt működő kutatócsoport tevékenysége is hatással volt a fiatal kutató témaválasztására. A látszólag folytatás nélküli hegyaljai tanulmányok tehát nagyon fontos következményekkel jártak Péter Katalin történésszé válásában. A témában és fő forrásaiban, az urbáriumokban őt ugyanis már ekkor sem a gazdálkodás hagyományos kérdései izgatták, hanem a paraszti létet átszövő különböző szabadságok rendszere. Péter Katalin utolsó, életében megjelent tanulmányát a *common man* és a reformáció kapcsolatáról írta. Az egyszerű emberek élete iránti kiapadhatatlan kíváncsisága ide, első intézeti kutatásaira vezethető vissza.

Első igazán nagy, évtizedes kutatásokat jelentő témája az 1970-es évektől kezdve a magyar arisztokrácia, az Erdélyi Fejedelemség és a politikai kultúra 17. századi története volt. Már ebben a korszakában is nagyon erőteljesen jellemezte a tudományterületek átjárhatóságába, más szavakkal az egyetlen és felzabdalhatatlan múltba vetett hit. Ez a diszciplináris korlátoktól mentes érdeklődés vezette el az irodalomtörténészekhez és a művészettörténészekhez, és lett a Klaniczay Tibor vezette reneszánsz és barokk irodalmat kutató, szintén tudatosan több tudományág művelőit egyesítő kutatócsoport egyik legaktívabb és legmegbecsültebb történész tagja. A politikai elit történetével való foglalkozás másik nagy tanulsága a politikai szereplők magánélete iránti kiemelt kutatói figyelem lett. A paraszti gazdálkodás vizsgálata során érvényesített tudósi attitűd itt vált igazán kutatói egyéniségének lényegévé. Ennek az újfajta szemléletnek a leg sikeresebb hozadéka a Báthory Erzsébet életrajzát bemutató, 1985-ben megjelent kötet, amely a maga korában (is) rekordot döntött a 70 000 eladott példánnyal. A 2000-es évek elejétől egyre sikeresebb, számos nemzetközi együttműködést is hozó magyarországi arisztokráciakutatás számára a Péter Katalin által kijelölt irányok döntő fontosságúaknak bizonyultak.

Az 1980-as években érdeklődése mind erőteljesebben a reformáció és a művelődés felé fordult, nyilván nem függetlenül a „tízkötetes” *Magyarország Története* 1526 és 1686 közötti kötetébe írott művelődéstörténeti fejezet munkálataitól. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a magyarországi reformáció és katolikus reform kutatását Péter Katalin tanulmányai újították meg és állították rá a nemzetközi kutatás vágányára. Nagyszerű intuícióval és invenciózus forráskezeléssel megírt esettanulmányai az 1990 utáni egyháztörténész generáció számára gyökereken megváltozott szemlélet és történetírói látásmód kiindulópontját jelentették. Írásaival elsőként hívta fel a hazai kutatás figyelmét a 16–17. századi vallási változások párhuzamos jelenségeire, amelyeket vele egyidőben a német és francia kutatók fedeztek fel, és amelyek a reformációkutatás nagy paradigmaváltásaihoz vezettek. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a 16–18. századi egyháztörténelmet kutató, rendszerváltás utáni történésznemzedék az ő köpönyegéből bújt elő. Gondolatainak mesteri összegzését nyújtotta 2004-ben magyarul, 2018-ban pedig angol nyelven megjelent kötetében. Negyedik nagy témája szervesen illeszkedett korábbi kutatási területeihez és egész pályáján átívelő érdeklődéséhez: a magánélet, a család és a gyermek kutatása a kora újkorban. Kései írásaiban a rá jellemző természetességgel komponálta egységbe valamennyi általa korábban vizsgált társadalmi csoportot, a jobbágyoktól a mezővárosi és városi polgárokon át a köznemesekig és az arisztokratákig. Kutatásait ezúttal is, akárcsak a reformáció esetében, egy ragyogó kis kötet formált esszében foglalta össze 2008-ban. Akárcsak az egyház- és művelődéstörténetben, úgy a magánélet történeti

vizsgálatában is egy új tudós generáció elindítója volt, amelynek eredményeit immár a sikeres Lendület kutatócsoport kiadványaiként vehetjük kézbe.

Péter Katalin minden egyes kutatási témájában maradandót alkotott, és meghatározó irányt szabott a következő generációk munkájának. A legfontosabb hatást azonban kutatói habitusával gyakorolta. Jelentős részben neki köszönhető a magyar kora újkor-kutatás erőteljes nemzetközi tájékozódásának igénye. A hazai történetírás sokszor nem igazán érzékeny az európai vagy a tengerentúli szemléletváltásokra, elméleti megközelítésekre. Péter Katalintól megtanultuk, hogyan lehet úgy figyelni és hasznosítani ezeket az eredményeket, hogy közben nem válnak doktrínerekké. Nagyon sokat olvasott és nagyon tájékozott volt, de semmi sem állt tőle távolabb, mint az elméleti lózungok visszabiflázása, az iskolás hivatkozaskényszer és kötelező tiszteletkörök megtétele. Számára ez is a szabadságot jelentette. A kora újkor magyarországi kutatására talán éppen ezzel a magatartással, a majmoló tekintélytisztelettől mentes kíváncsiság és tájékozódási igény normává emelésével volt a legnagyobb hatással. Tudósi arcélének másik nagyon határozott jellemvonása a kompromisszumok nélküli kritikai reflexió volt. Ha nem lett volna kesernyésen (ön)ironikus és nagyon kulturált, olykor akár még kíméletlennek is nevezném. Sokszor nem is másokkal, hanem leginkább önmagával szemben. Csak egyetlen példára utalok: számos alkalommal elmondta, hogy első kötetének forrásfüggelékében annyi hibát talált egy jóindulatú, de szigorú filológus pályatárs, hogy úgy döntött, inkább soha többé nem ad ki dokumentumot. Végül kevés olyan kutatóval találkoztam, aki őszintebben érdeklődött volna mások munkája iránt. Inkább kérdezett, mint magáról vagy a kutatásairól mesélt. Különösen a fiatalok iránt volt nagyon megértő és empatikus, közöttük érezte igazán jól magát.

Péter Katalin, a történész közöttünk maradt tehát. Nemcsak tanítványai, hanem azok tanítványai is örökölték tovább széles látókörét és igényességét, az általa elindított kutatási területeket. A *Tanárnő*, aki azon a februári reggelen itt hagyott bennünket, mégis nagyon fog hiányozni. Nyugodjék békében.

Molnár Antal